

Ուրեմն ան գտաւ մեր ցեղի կորուսած հին գանձերը, և մեզ ցոյց տուաւ ուղին ուսկից ամէն ոք այլեւս դիւրաւ պիտի հասնի երջանկութեան:

Որքան մեծ է այդ գանձերու սրբութիւնն ու արժէքը, նոյնքան պաշտելի կը դառնայ մեզ Մխիթարայ անունն ու գործը:

Եւ արդարեւ ինչպէս կարելի է ըմբռնել այլեւս հայութիւն մը առանց Լուսաւորչի հսկայ պատկերին՝ որ հինաւորաց Մասիսին պէս կ'ամբառնայ պաշտելի՝ հայ հոգւոյն մէջ. առանց Սահակի ու Մեսրոպի՝ որ ոսկի դարը կը ծնին՝ փառահեղ պանթէոն մը հիմնելով հին դարերու կրանիդով, լոյս հաւատքի ոսկիով. վերջապէս առանց հետազայ դարերուն՝ որ գանձիւ կուտեցին այդ տաճարին մէջ, միշտ նոր ու վսեմ կամարներ ձգելով հոն:

Ահա ինչ որ գտաւ, ցցուց և որոնց ուղին փարցաւ Մխիթար:

Այլեւս յայտնի է Մխիթարայ գործը իր իսկութեան մէջ, ինչպէս յայտնի անոր հոգեբանութիւնը՝ որ պէտք է ըլլայ նաև իւր մով վերածին հայութեանը: Ի զուր է դեռ ատարմանի, զուր ջանք՝ երկուութիւն մը փնտռել անոր հոգւոյն մէջ որ կենդանի է իր գրեթե ուն մէջ, իր գործին մէջ, ողջամիտ հայուն հոգւոյն խորը: Ոչ ոք կըրնայ ուրանալ և ոչ ոք առանց զարմանքի նկատել անոր բարձր ըմբռնութիւն մէջ գեղազանցօրէն դաշնաւորուած հաւատքն ու գիտութիւնը, կրօնքն և ազգութիւնը:

Ով մօտենայ Մխիթարայ պիտի տեսնէ անոր բիւրեղ հոգւոյն մէջէն ցոլացումը հայ մտքին իր զուտ ու ընդի նկարագրով, այդու իսկ ամէն հայու պաշտելի պէտք է ըլլայ գաղափարականին հետ անոր անձն ալ:

Նոր երկիրներ, նոր ազգեր մինչև ցարդ մեզի բուռ մ'ոսկրէն և յուսախարութիւններէն գատ ոչինչ տուած են. մեր հաւատքն և երջանկութիւնը հայրենի հին տաճարի մէջն է: Եւ քանի որ մենք ոսկրէն աւելի Լուսաւորչի հաւատքին ու Մեսրոպի լեզուին կը կարօտինք, Մխիթար է լոկ որ դարերու խորէն արձանացած հեռաւոր ափին վրայ ջահ ի ձեռին, լոյս կը փոռէ ուղիին

որուն ծայրը կ'ամբառնայ հայրենի սրբութեանց տաճարը զոր Գրիգոր հիմնեց, Մեսրոպի գմբեթաւորեց, Նարեկ խնկաւորեց ու Ներսէս հոգեխացուց. ու կրկին դարերը որ անցան իր վրայէն եւ այդ դարերուն համասփիւռ սերունդները տեսլական պատգամին արձագանգը պիտի տան առ յաւէտ խոր ու վսեմ, որ Մխիթարայ մէջ հինն ու նորը, գաղափարն ու յաղթանակը կը խորհրդանշէ. ԼՈՒՍԱՆՈՐՈՒ:

Հ. ԵՂԻԱ ՓԵՅԻԿԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՍԵՐԱՍՏԻՈՅ

ՔԱՌԱՍՈՒՆ ՄԱՆԿԱՆՑ ԿՏԱԿԸ

Եզական երեւոյթ մը վկայաբանութեանց մէջ, պատմականօրէն ցանկալի գանձ մը, մանաւանդ Հայ եկեղեցական զրականութեան համար, կու գայ իր զրաւի պըլը պըլացումով նոր ճառագայթ մը բերելու փոքր Հայքի, և մասամբ Մեծ Հայքի քրիստոնէութեան հնազոյն պատմութեան վրայ:

Կարծես հոգեկան ամենափափուկ վէպ մ'է, զրուած արտասուախառն ուրախութեամբ, խաւար բանտի մը անկիւնը, եղբւրական զիշխրուան մը ծոցը, ուր մահն ու կեանքը ահաւոր մենամարտի մէջ էին:

Ոչ մէկ մարդկային լոյս, և ոչ ձմեռնային լուսնի սառած շող մը կ'այցեկէր այդ բանտը, այլ երկնային լոյսի և յոյսի արծարծ ճրագի մը տաք շունչին ներքև հաւաքուած, քառասուն առուզագեղ պարմանի, վերջին ողջոյնը կը զրկէին, որքան տխուր նոյնքան և անոյշ:

Թէպէտ խզած էին կեանքի ամէն հանգոյց, սակայն կրօնական ողբերգութիւնն ալ անջնջելի կը պահէր յիշատակ մը որ շիրմէն ալ անդին կ'անցնի. արեւիկներուն յիշատակը:

Ժամանակի թանձր վարագոյրն իսկ չէ կրցած յաւերթ քողարկել անոնց նահա-

տակութեան հոգեվառ ազդեցութիւնը, մանաւանդ տարի տարւոյ վրայ բարդած է իրարմէ աւելի գեղեցիկ պատկերներ:

Եւ ստուգիւ չկայ եկեղեցի մը որ ընդջօրէն յուզուած չըլլայ Ս. Մանուկներու ասպետական հոգիով:

Ս. Հայրերը զանոնք կը մատնանշէին իրր հաւատքի խիզախ և անձնուրաց մարտիկներ և որպէս օրինակ և պաշտպան երիտասարդութեան: Եւ մենք ունինք հրաշալի ներդրողներ որ բանաստեղծօրէն կ'երգեն վկաներու հաստատուն արհամարհանքը, չարաչար մահուան մը կարմիր կուռքին դիմաց:

Ս. Քառասնից յիշատակով ապրելու և պարծենալու լաւագոյն բախտը Հայկական Ս. Եկեղեցւոյն է, երբ անոնց զրեթէ ամէնքն ալ իւր լուսաւիր ծոցին մէջ մնած զաւակներ էին, հոգ չէ թէ ոմանք, մերազնի և կամ օտար քննադատներ, որպէս նորոյթ մ'ըսելու մարմաշով, մերժեն անոնց հայութիւնը, կամ անոնց անունները խորթ հնչեն հայ ականջներուն. փոքր Հայքի մեր եղբայրներուն մէկ հիւանդու թիւին էր օտար անունով կոչուիլ, ինչպէս արարական շրջանին ալ ունեցանք Հասաններ, Ալլարարիպներ, Օշիններ, Մլենհներ... Ահա անոնց կտակը՝ որ կու գայ ապացուցանելու թէ անոնք զրեթէ ամէնքն ալ սահմանակից քաղաքէ մ'էին:

Քառասուն մանուկները կը պատկանէին ԺԻ. Շանթաձիգ գնդին, որու կեդրոնը Մեւրիտէի նահանգն էր, և զօրականներու մեծամասնութիւնը փոքր Հայքէն էին, ինչպէս կը պատմէ մեզ Դիոն Կասիոս¹: Այդ զունդը հնուց ի վեր իւր մէջ բազմաթիւ քրիստոնեայ զինուորականներ ունէր:

Դանթի է այն հրաշալի ղեպը որ Մարկոս Արեղիանոս Կայսեր (161-180) ժամանակ կը պատահի Սարմատացիներու պատերազմին մէջ Դանուրի վրայ՝ երբ

Հռովմէական բանակը պաշարուած էր, ու սաստիկ ծարաւէն կը խեղդուէր, Շանթաձիգ գնդէն խումբ մը քրիստոնեայ զինուորականներ ծնրադիր աղօթքով Կայսեր աչքին առջև երկնքէն անձրև կ'իջեցնեն ու կ'ազատեն Կայսեր և բանակը: Այս ղեպը մեզ կ'իմացնէ նոյն դարու քրիստոնեայ ջաւատգով մը՝ Ապոդինարիոս²:

Հետագայ պատմիչներէն եղան ոմանք որ Ս. Գր. Նիւսացիէն³ հետ նախկին զինուորականներուն այս հրաշալի ղեպը շփութեան Գառասուն Մանուկներու հետ, սակայն անտեղի էր երբ զրեթէ 140 տարի անցած էր այդ թուականէն:

Շանթաձիգ զունդը իր զինուորական ծոցին մէջ լուռ նախանձով մը պահեց այդ քրիստոնէական աւանդութիւնը, ու տարուէ տարի բոլոր քրիստոնեայ զինուորագրեալները հոն կ'արձանագրուէին, որով այդ բանակը հաւատացեալներով, նորագարծներով կը լեցուէր: Այդ գնդէն էր և մի ուրիշ հայազգի աշխուական հարիւրագետ, Ս. Պողոկտոս վկան (255 կամ 259), որուն կեանքին վիպական դրուագները Գորնէյի⁴ բանաստեղծական շունչ տուին, կունոյի⁵ քնարական մրմունջներ, Ալիշանի⁶ հգեխոով յուզումներ:

Հռովմէական բանակները, ինչպէս կը պատմէ Դիոն Կասիոս⁷ տարիներով երբեմն նոյն տեղւոյ վրայ կը բնակէին, որով ամուսնութեամբ, վաճառականութեամբ, բարքով, կրօնքով տեղացիներուն կը խառնուէին ու կը ձուլուէին: Նոյնն էր և Շանթաձիգ զունդին համար փոքր Հայքի մէջ: Թուփու լեռնականներ և զրեթէ ամբողջովին տեղացիներ, որ Ապոդինարիոս ժն զունդին հետ հռովմէական արծիւներու բախտը կը պաշտպանէին փոքր Ասիոյ մէջ: Սակայն եղաւ արդի քննադատ մը, Pio Franchi Cavalieri⁸, որ 40 մանուկներու զինուորականութեան վրայ տարակոյս

1. Դիոն Կասիոս. գրք. ԿԱ.

2. Paul Allard - La persécution de Dioclétien հ. Բ. էջ 307. — Եւսեբիոս, Դ. Ե. — Տերտուլիանոս, Ջատագով. Ե.

3. Patr. Graeca հ. ԽՁ. էջ 784.

4. Դիոն Կասիոս. գրք. ԿԱ.

5. P. Fr. Cav. Note Agiografiche - Վասիլան. Գ. պրակ (1909) էջ 122: Մեր հայերու մանուկ կուէլու աղբիւրը Շարականի խօսքն է «Ջուրաբացոյց սուրբ զմանկունանց»:

հանեց, բայց անարժազանգ և անհետևող մնաց, որովհետև հակառակ փաստերը չափազանց ճնշիչ էին:

Հայաստանի պաշտօնապէս ըրիստոնէութիւնը մեծ ցնցում տուաւ փոքր Հայքին, ուր՝ քաջակերուած քոյր ազգէն, ըրիստոնէութիւնը օր օրին կը բազմանար թէ՛ ժողովրդեան մէջ և թէ՛ մանաւանդ զինուորականներու մէջ: Յաւալին այն է որ այս կողմերու ըրիստոնէական պատմութիւնը մասնաւոր ուսումնասիրութիւն մը չունի. Գեր. Ա. Աղեքսանդրեանի Ալանաւոր պատմութիւնը զմեզ գոհ չի թողուր:

Կարելի է ըսել որ փոքր Հայքի ժողովուրդն ու բանակը պատրաստեց խաչապաշտ Տրդատի յաղթանակը Մարտիրոսի վրայ՝, որ նախերգանքն եղաւ կրօնական զինուորի յաղթանակին Սակայն Հռովմէական կառավարութեան և բարձրաստիճան Պիտուորականներու ատելութիւնը, միացնող ամպերու պէս կը բարդուէր այդ ծայրագաւառին վրայ, և Արամազդի վերջին որդուամբ մօտալուտ էր: Լիկինիոս (307-324) եղայր Արեւելի, իր խախտու գահը եղեգնայն հեթանոսութեան վրայ դրաւ, հակառակ Կոստանդինոսի: Անագորոյն հալածանքի մը մըրիկը փրթաւ Արեւելի մէջ, մանաւանդ զինուորական դասերուն մէջ. յուսահատ վերջին ճիգերն էին հեթանոսութեան, մինչդեռ Կապիտոլինէն Արաբատ տարածուած էր ծիրանեփառ «Այսու յաղթեալ»:

Չանց ընելով յիշել Ս. Քառասնից մասին բազմաթիւ ճառերը զոր գրած են Բարսեղ, Գ. Նիւսացի, Եփրեմ, Աթանաս, Սիսիանոս, ինչպէս նաև ալ Պրեշիայի Gaudentius եպիսկոպոսն և ուրիշներ, որոնցմով

ապա զարդարուած են հետագայ վարքերն ու վկայարանութիւններն, հոս մեզ համար աւելի հետաքրքրական են բուն հին և հարազատ վկայարանութիւնները, Բոլլանդեանք և իր կարգին Ագեբեան, իբրև հին կը յիշեն Կեսարիոյ Եւդոիոս արքեպիսկոպոսին (աշակերտ մեծին Բարսղի) գրած վկայարանութիւնը, զոր լատիներէն թարգմանած է Յովնանէս Սարկաւագ մը՝ իննեւորդ դարուն: Չեմ գիտեր թէ արդեօք մենք ալ ունի՞նք ատոր հայ թարգմանութիւնը. սակայն հաւանական է, քանի որ Ճառնտիրներու մէջ եղածները ամէնքն ալ նոյն խմբագրութիւնը չեն ներկայացներ. յամենայն դէպս խնդրական է, և կը յուսանք ուրիշ անգամ անդրադառնալ այս մասին՝ երբ դիւրութիւն ունենանք անոնց բաղդատութիւն մ'ընելու:

Կայ սակայն Եւդոեանէն հին և հարազատ վկայարանութիւն մը, առանց հեղինակի անուան, որ հաւանօրէն գրուած ըլլալու է Սեբաստիոյ եկեղեցիէն և ուրիշ եկեղեցիներու ալ ղրկուած՝ ինչպէս սովորութիւնն էր: Այս վկայարանութեան յոյն ընագիրը գանազան հեղինակներ հրատարակած են հարազատներու կարգին, ինչպէս և Oscar von Gebhardt՝ Կոստին հետ: Բոլլանդեանք Եւդոեան վկայարանութեան հետ աս ալ հրատարակած են: Միայն հաւատարկներուն անունները փոխանակ իր տեղն ըլլալու (վկայարանութեան սկիզբները) վերջաւորութենէն յետոյ աւելցուած են:

Ուրախ ենք ըսելու որ, եթէ ոչ կտակին, սակայն այս թանկագին վկայարանութեան գեղեցիկ թարգմանութիւն մ'ունինք նախնեացմէ՞. պարզ և յստակ ոճով

1. Պատմ. Ալանաւոր քաղաքին Սեբաստիոյ — վեհապետի 1911.

2. Եւսեբիոս. Պատմ. Եկեղ. Դպ. Թ. էջ 688, վեհապետի 1877.

3. W. Weyh. Die Syrische legende der 40 Märtyrer von Sebaste յօդուածին մէջ տարակոյնող կը համարէ թէ Քառասնից վկայարանութիւնը տարական ընագրէ մը ի յոյն թարգմանուած ըլլալ: Տես Byzantinische Zeitschrift հա. ԻԲ. (1912) էջ 76-93.

4. Տէս հր. Anal. Boll. Մարտի հատորին մէջ. ապ. վեհապետի 1795. էջ (217) 1-29.

5. Տէս Ք. Բ. Սարգիսեան. Մարտ ցուցակ. Ճառեր, տիրք ԹԲ, ԺԳ, ԻԳ, ԻԴ են:

6. Acta Martyrum Selecta. Berlin 1902. էջ (171).

7. Տէս Anal. անդ էջ (217) 14.

8. Տէս վարք և վկայարանութիւնք սրբոց. Բ. հտ. էջ 506. (ապ. վեհապետի Ս. Ղ. 1874):

և լեզուով՝ ինչպէս է բնագիրը. եթէ մէկ երկու լեզուական խորթ ձևեր զըշագրի վրիպակ համարինք՝ կարելի է նոյն իսկ Ե. դարու թարգմանութիւն ենթադրել՝ գէթ յետին դասու: Ասոնց վկայարանութեան մէկ խմբագրութիւն մ'ալ կայ Ղպտի մատենադրութեան մէջ, որ հետաքրքրական նորութիւններ ունի, և որ մեզ համար կրնայ հին պատմական նորանոր լոյսեր բերել:

Փառասուն մանկանց անուններու մասին ստորև կը տեսնենք:

Իսկ կտակի այս հոչակաւոր պատահիլը, կը համարիմ որ ցարդ անծանօթ է հայկական մատենադրութեան մէջ: Ան՝ մահ Հ. Մ. Ազգերան, որ երկրորդ Ձամ. չեան մ'էր վկայարանութեանց մէջ, իր տասներկու հատոր՝ մանրախոյզ և քննական երկին համար, երբեք յիշատակութիւն մը չունի այս մասին: Կամ անոր աչքէն վրիպած է և կամ բոլորովին կեղծ համարելով զանց ըրած է յիշատակել:

Երանօթ չէ ինձ նաև թէ մեր Յայսմաւուրքներու արդօք մէկ անկիւնը ծածկուած էլ զստուի՞ թէ ոչ. այժմ միջոցներն և ժամանակը չեն թոյլատրեր ինձ այդ աշխատութիւնը կատարել: Սակայն Ազգերանի բացարձակ լուծութիւնը ինձ այն համոզումը կու տայ թէ այդ կտակը մեր Յայսմաւուրքներուն անծանօթ էր: Ուրիշ ձեռագրական կեղորոններու մէջն ալ փափաքելի է փոքրիկ փնտտուց մը, երբ մեր եկեղեցական պատմութեան համար շատ թանկագին նշխար մ'է:

Եւրպական մատենադրութեան մէջ արդէն վաղուց ծանօթ էր, առաջին անգամ

զայն իր բնագրին մէջ հրատարակողն եղաւ Պ. Համպեկիրոս՝ Բայց պէտք է ըսել որ այդ մեծածալ գրքի էջերուն մէջ թաղուած անտես մնաց: Երկու հարիւր տարի վերջ Մ. Պոնուէչ սլաւական հին թարգմանութեան մը յայտնութեան առթիւ ձեռք առաւ Համպեկիրոսի Է. հրատարակութիւնը, բաղդատեց սլաւականին հետ գիտական, համբերատար ուսումնասիրութեամբ, կը տակին պատմական վաւերականութիւնը ցցուց, իր փաստերուն էական մասը ամբողջ գիտականներէն ընդունուեցաւ, սակայն եղան քննադատը որ ինչ ինչ կէտեր թօթափեցին: Ամենէն աւելի մօտէն հետաքրքրուողն եղաւ Մ. Ի. Հաուսլայթէր, սա Պոնուէչի ուսումնասիրութեան լուկ հոգին ընդգրկեց և իր անձնական աշխատանքով բոլորովին զայն կատարելագործեց:

Կտակին պատմական կարեւորութիւնը զՊոնուիչ կրկին մղեց, աւելի ուղիղ ընթերցումով բնագիր մը երեւան հանելու, մանաւանդ որ մէջը կային քաղմաթիւ անուններ զաւանդեալ, քաղաքներու, գիւղերու, և անձերու, որոնց մէկ գրին տարբերութիւնն ալ կրնար մթութեան և շփոթութեան առիթ տալ:

Ուստի նախկին օրինակներու վրայ բաղդատելով աւելցուց, Բարիզու 1500 թիւ ձեռագիրը, և Ոքսֆորտի Bodl Land 41 զըշագրիւր: Այսպէս ունեցանք ոչինչ զանազանակներով բնագիր մը, որ հիմ ծառայեց ամէն հրատարակութեանց և թարգմանութեանց:

Կտակի էական նպատակը մէկ է, այսինքն իրենց քառասուն եղբայրներուն մարմիններն ալ միասին թաղուին ըն յո յառն

1. Anal Boll. (1925 տարի) էջ 142, 164. — M. D. P. Buckle. The Bulletin of the John Ryland's Library Manchester. Հ. 1 թիւ 1 (1922) Յուլիս. — Revue d'hist. et de litt. relig. (1900) էջ 68.

2. Իրականութեամբ և վկայութիւն Սրբոց, Հ. Ժ. Բ. Վանեթի 1813.

3. P. Lambecius. Commentarii de Bibliotheca Caesarea Vindebonensi. Պ. Վիեննա 1671 (յոյն լեզու) — Է. Բ. Կ. A. F. Kollarus. Պ. Վիեննա 1778 էջ 226 և յաջորդ (յոյն-լատին).

4. Bonwetsch. Das Testament der vierzig Martyrer zu Sebaste — Neue kirchliche Zeitschrift Հ. 9. (1892) էջ 705-726.

5. J. Hausleiter. Zu dem Testament der vierzig Martyrer zu Sebaste, Նոյն Հանդիսի մէջ էջ 972-988.

6. G. N. Bonwetsch und R. Seeberg. Das Testament der vierzig Martyrer. I Studien zur Gesch. der Theol. und Kirche. Հ. 1, թիւ 1 (1897) էջ 75-80.

τεθῆναι τὰ λείψανα ἡμῶν ὑπὸ τῇν πύλιν
Ζήλων ἐν τῷ χωρῷ Σαρδηνίᾳ, Եթէ միասին
կը մեռնինք Քրիստոսի համար, և՛ միասին
ալ կ'ուզենք հանգչիլ, կը գրեն վկաները
գեղեցիկ զգացումով:

Ջարմանալի է այդ դարու հաւատացեալ-
ներու հոգին որ վկաններուն հանգիստ դա-
դար մը չէին տար, այլ նշխարները բաժան
բաժան կ'ընէին, որով ստիպուած եղան
քառասուն եղբայրները աղաչելով յանձն-
արարել որ իրենց խնայեն այդ իրարմէ
զատուելու տխուր բախտէն. սակայն ի
զուր տեղ, երբ նահատակութենէն քիչ
վերջ Ս. Գ. Նիւսացի կ'ըսէր թէ տի՛ն ծե-
կոնսն էսկեղոյն քալի քալի քալի քալի քալի
ծ կոսմոս էմբրիօնի քալի քալի քալի քալի քալի
ծ կոսմոս էմբրիօնի քալի քալի քալի քալի քալի
ծ կոսմոս էմբրիօնի քալի քալի քալի քալի քալի

Դա կը նշանակէր թէ որքան արագ տա-
րածուած էր Ս. Մանկանց ջերմեանդու-
թիւնը որ մինչև իսկ արդէն վերջին հալա-
ծանքի ժամանակ կը յարգուէին: Արդ Ս.
Կառուսենցիոս (Gaudentius)¹ ալ 385ին
մեզ կը ծանուցանէ թէ ինքը արեւելքէն
Քառասուն Մանկանց նշխարներէն բերած
էր ի Պրեշիա (Խաւրիա):

Քառասնից կտակը երեք գլխաւոր մասի
կը բաժնուի.

Ա. մասը կը խօսի իրենց նշխարներու
թաղման վրայ:

Բ. մասը յորդորական խրատ մ'է առ
կրիստոս, անշուշտ մին իրենց մտերիմ սի-
րելիներէն:

Գ. մասը, որ պատմականօրէն էականն
է, կը պարունակէ իւրաքանչիւրի վերջին
ողջոյնը:

Գալով կտակի վաւերականութեան մա-
սին, գիտական աշխարհի մէջ այլեւս տա-
րակոյս և կարծիք չէ մնացած:

Անոր ընդհանուր էութիւնը շատ պարզ,
շատ բնական և անկեղծ շեշտ մ'ունի. քա-
ղաքներու, գիւղերու այնպիսի մանրամաս-

նութիւն մ'ունի որ չէ կարելի շինել².
մանաւանդ կը յիշատակէ երէցներ իրենց
եկեղեցիներով, իրենց ընտանիքով որոնց
շուրջ կեղծիք յօրինելը չափազանց յայտնի
պիտի ըլլար: Կարեւորն այն է որ արդէն
Քառասնից վկայարանը սուրբերու անուն-
ները այս կտակէն քաղած է, որ միակ
աղբիւրն էր այդ անուններուն երբ ոչ մէկ
Ս. Հօր քով չենք հանդիպիր:

Կտակին մեզ բերած գերազանց կարե-
ւորութիւնը շեշտուած է ամէն անոր մա-
սին քննադատողի քով, ինչ որ ոչ մէկ եկե-
ղեցական պատմիչ չէր աւանդած քրիստո-
նէութեան Դ դարու կազմակերպութեանց
մասին, հոս կը գտնենք. ուր յայտնապէս
կը տեսնենք թէ քրիստոնէութիւնը որքան
խոր արմատներ ձգած էր և որքան ընդ-
հանրացած այդ ծայրագաւառներուն մէջ:
Ամէն մէկ փոքրիկ քաղաք, ամէն մէկ գիւ-
ղակ, իր կանոնաւոր կազմակերպած եկե-
ղեցին ունէր, տես բնագրին յիշատակած
անունները, և անոնք ալ որոնց լոկ հո-
վիւր նշանակած է:

Անցողակի կ'ուզեմ յիշեցնել որ Մեծն
Հայաստանի այսքան մօտ գտնուած կանո-
նաւոր կազմակերպութիւններ, մայր հայ-
րենիքին վրան ալ պէտք է մեծ ազդեցու-
թիւն ունեցած ըլլան: Անշուշտ այն ժա-
մանակի սահմանազուլները այս օրերուս
նման շղթաներով ամրապնդուած չէին,
շատ աւելի դիւրին էր փոխադարձ երթել
եկը, մանաւանդ երբ նոյն լեզուով, նոյն
բարբոլ, նոյն ազգով ժողովուրդներ էին,
որ լոկ քաղաքական բերմամբ բաժնուած
էին, որով Հայաստան ալ նախ քան զՍ.
Գրիգոր կարեւոր թուով քրիստոնէութիւն
մը ունեցած է: Վկայ է Ս. Հոգիփսիմանց
հոն ապաստանիլը, որ հալածանքէն խա-
ղաղ երկիր մը կը փախչին. վկայ է Ս.
Թէոդոր Սալուստիին որ այդ սահմանազուլի
Հայաստանի մասին վրայ վկայուեցաւ

1. Oscar von Gebhardt. Acta Martyrum Se-
lecta. Berlin (1902) էջ 166.

2. Ս. Գ. Նիւս. անդ.

3. ճառ ԻԷ.

4. Պետեւ. անդ.

5. A. Harnack. Die Mission und Ausbrei-
tung des Christentums in den Ersten drei Jahr-
hundertern. 1902, Leipzig էջ 471.

(շուրջ 300)։ Այս մասին անօգուտ չէ խորհրդակցել Ս. Եւստոտանցի եւ 45 վկայից վարքերուն հետ, որ նոյն դարուն նահատակուեցան, և ամէնքն ալ սահմանակից հայ գիւղերէն էին և հայախոս։

Նախ քան կտակի բնագրին անցնիլը ըսենք որ կայ նաև ուրիշ մը՝ զոր գրած է Սիբաստիոյ մէջ Ս. Եւստոտիոս, և ուր նոյն պատուէրը կու տայ իր մարմնոյ թաղման, նոյն Լիւսիաս դուքսը, նոյն Ագրիկոլայոս դատաւորն է զինքը տանջողը, և նոյն Պեռոս հայրապետն է որ իր մարմինը կ'ամփոփէ, ինչպէս Ս. Մանուկներունը, Analecta Bollandiana¹ կը համարի թէ մին միւսէն կախում ունենայ, ըստ իս կեանքի պարագաները իրարմէ բոլորովին տարբեր են. երկրորդ դատաւորներու, Եպիսկոպոսին անուններուն նոյնութիւնը լոկ կ'պացուցանէ թէ, նոյն հալածանքին մէջ նահատակուած են²։ Քառասուն մանկանց նահատակութեան թուականը այլևս ճշդուած է, որ է 320ին մարտի ժամանակները³։ այս թուականէն կանխագոյն զնոցներ ալ կան, ինչպէս Ագեբեան⁴ շուրջ 316 ին, և Benigni⁵ 311 ին։

Ներկայ թարգմանութիւնս ըրած եմ Յունական բնագրէն O. von Gebhardt⁶ հրատարակութենէն որ լատագոյններէն մին

է, բաղդաստեղով զայն այլ թարգմանութիւններու հետ, մասնաւորապէս անուններու ճշդութեան համար։ Զանազի որ կարեւր եղածին չափ բառ առ բառ ըլլայ առանց իմաստը խանգարելու։

ԿՏԱԿ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

ՔՐԻՍՏՈՍՈՒՆ ՍՈՒՐԻՔ ՄԱՐԻՏԻՐՈՆՆԵՐՈՒՆ
ՈՐ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԵՑԱՆ Ի ՍԵՐԱՍՏԻԱ՝

«Մերեւորիս և Աւետիս (Այետիոս) և Եւտիքիոս, Քրիստոսի համար բանտարկեալներ, բոլոր քաղաքիս ու անոր շրջականերու Ս. եպիսկոպոսներուն, քահանաներուն, սարկաւազներուն, հաւատացեալներուն և բոլոր վանդակ միւս եկեղեցականներուն ողջոյն ի Քրիստոս։

Ա. 1—Երբոր Աստուծոյ շնորհքով և ամենուրեք հասարակաց աղօթքով կատարենք մեր առջև դրուած նախատմարտը, և հասնինք ընդունելու երկնքին մէջ մեզ սահմանուած վարձքը, այն ատեն կ'ուզենք որ այս մեր ուխտը իբրև մեր գերագոյն կամքն ըլլայ, որ մեր նշխարներն ամբողջութիւն մեզի հայր և քահանայ Պրոքիդոսէն, Կրիսպոս և Գորգիոս մեր եղբայրներէն, բարեպաշտ Ժողովուրդին հետ, և Կիւբեղէն ու Մարկոսէն և Սյարիկոս՝ Սմոնիոսի գաւակէն ու զբրուին նշխարները Սարին՝ գաւառի Զեւոն քաղաքին մէջ։ Թէպէտև գանազան ախարհներէ կոչուած ենք, սակայն նոյն հանգստեան տեղը ընտրեցինք։ Իւ որովհետև նոյն պատերազմին մէջ փորձուցանք, անոր համար փափաքեցանք որ նպէս

1. Analecta z. c. Ժ. էջ 468.

2. Grossi - Gondi. Critica Agiografica. Roma (1919) էջ 86.—Lesclerque. «Les Martyres» հ. Բ. էջ 380.

3. Ա. Գ. վարք Սրբոց. հ. Թ. էջ 481.

4. Լատատար վարք Սրբոց, հ. Բ. էջ 507.

5. Humbertus Benigni. «Historiae ecclesiasticae propedeutica» Romae, 1916, (էջ 118).

6. Acta Martyrum Selecta, էջ 166.

7. Յայտնի է թէ այս անողորմ բնագրին մաս չի կազմեր այլ յետոյ աւելցուած է։

8. Τὴν πόλιν Ζήλων ἐν τῷ χωρίῳ Σαρπίν. Franz Cumont (Analecta Boll. հ. Բ. Գ. էջ. 449) 'ի'ուզէ որ Զելոնը՝ Պոնտոսի մէջ յիշուած Զիւլեւն ըլլայ, որ հռչակաւոր էր Կեսարու յաղթանակով Փանոնիի վրայ, Վասն զի, կ'ընէ Franz, Ս. Գր. Նիւս. իր ներքոգնանք մէջ մեզ կ'իմացնէ թէ, վկաներուն մարմինները կ'ընդունին զիւլեւի մը մէջ, որ մօտ էր իրորայի, (այսօրուան Թուրքիա) և վրան խորանիկ մը յիշուած, և իբրև ուխտաւոր ըստ հռչակուած. Արք իւրօրան,

Զիւլեւն չորս-հինգ ժամ ճամբայ հազիւ հեռու է, որով ըստ լուս. կը նշյանան։ Հառնաք ընդդէմով հանգիստ ըստ նոյնացում, տարակէս կը հանէ անուան ճշդութեան մասին. (էջ 471. Ժան. 4.) Ob Wirklich die Stadt Zela (Pontus) in dem Aktenstück gemeint ist oder der name Verdorben ist, ist fraglich. աղբէ O. Von Gebhardt, իր հրատարակութեան մէջ (18) Ժանթ. Կ'իմացնէ թէ Πόλιν Ζήλων-ը կարելի է կարգու և Խոճկոն (այսինքն ἀρχαλογία). P. Fr. Ca. valieri զիւրկ յիշած յոյուստին մէջ հակառակ Կիւստինի կը Կմարի որ այդ Ս. Գ. Նիւսացոյն յիշած ուխտաւորներն ու թէ մարդը նահատակներուն հանգստավայրն էր այլ նշխարներէն մէկ մասին, ուր իր մայրը տարուէ տարի ուխտի կ'իբրար. Որով Սարինը նորէն կը մնայ անձաւ նոթ։ Ըստ իս զայն փնտռելու ենք Միւլիոնիէի ինքեմըր ուսկից էր վկաներուն մեծ մասը, իւ արքեօք Տարսին-ը չէ՛ կարելի կարգու Զարեհ և համարիլ Մոգիսց մէջ, որ այդ անուամբ թագաւորներ ալ ունեցած է, և հաւա. նական է որ անոնք անուամբ գաւառ ալ կ'ընած ըլլայ։

հանգչելու վայրը ունենանք զոր վերեւ յիշուած գաւառին մէջ նշանակեցինք: «Այս երեցացւոյ մեզ ազգումն Հոգւոյն Սրբոյ»¹ և մեզ ալ Հանգի թուեցաւ:

2 — Եւտեալարք մերք որ Աւետիսին և Եւտիքիոսին՝ ու բոլոր միւս ի Քրիստոս եղբայրներուն հետ ենք, մենք կը յորդորենք մեր աւերները, ծնողքները և եղբայրները, մերժել ամէն ցաւ և լքում և մեր եղբայրութեան միութեան նպատակին յարգանքով նայիլ և եռանդեամբ ընդունիք այս մեր կամբքը: Երպէս զի ձեր համակամութեան և վստակութեան համար մեր հասարակաց Հօրէն մեծամեծ վարձք ընդունիք:

3 — Նշոյնպէս ձեզմէ կը խնդրենք որ ոչ ոք փռուէն հանուած մեր նշխարներէն առնէ և իրեն պահէ, այլ ընդհակառակն, երբ մեր ոսկրները Ժողովուն՝ ջանաք յանձնել իր բոլորիչեալ անձանց, որպէս զի ամէն ոք իր եռանդին և սուրբ փափաքին համար վարձք ստանայ մեր ցաւերուն հանդէպ կանկից եղած ըլլալով:

Այսպէս Մարիամ ալ, որովհետեւ Քրիստոսի գրեթեմանին առջև անշարժ կեցաւ և ամենէն առաջ տեսաւ Տէրը, ուրախութեան և օրհնութեան առաջին շնորհքն ալ ընդունեցաւ:

4 — Թէ որ մէկը մեր կամքին հակառակի, այնպիսին հետու ըլլայ երկնային շնորհներէն, և պարտաւոր բոլոր անհնազանդութեանը, որովհետեւ թեթեւ պատճառի համար քննեց արդարութիւնը, ջանալով բռնի բաժնել զմեզ որքան կրցաւ, մինչ մեր Սուրբ Տէր Փրկիչը յատուկ շնորհքով մը և նախախնամ հաւատքով զմեզ միացուց:

5 — Եթէ Աստուծոյ մարդասէր կամքով, Եւտիկիոս պատանին այս պայքարի մէջ նոյն վախճանին հասնի, թող ինքն ալ մեզ հետ նոյն քնակութեան տեղը ունենայալ տարածանի ըլլայ: Բայց եթէ Աստուծոյ շնորհքով ողջ առողջ մնայ և հարկ ըլլայ իրեն պատեալագոյն աշխարհիս մէջ, թոյլ մեր տանք իրեն ամենայն պատուութեամբ մեր նահապետութեան ներկայ ըլլալ: Եւ կը յորդորենք պահել Քրիստոսի պատուիրանները, որպէս զի յարուցեան մեծ օրը մեր բախտին մասնակից ըլլայ: Վասն զի թէպէտեւ աշխարհքի կեանքին մէջ էր սակայն մեր չարչարանքները կրեց:

6 — Որովհետեւ եղբոր հանդէպ եղած հը-

նազանդութեան բարեբարութիւնը Աստուծոյ մէջ արդարութիւն կ'ընդունի, իր ընտանիքի անդամներու հանդէպ անհնազանդութիւնն ալ Աստուծոյ հրամանը ոտքի տակ կ'առնէ: արդարեւ գրուած է «Որ սիրէ զմեզս առեալ զանձն իւր»:

Բ. 1 — Անոր համար, կը խնդրեմ ձեզմէ ո՛վ եղբայր կրիստանոս՝ և կը յորդորեմ հետու կենալ աշխարհիս բոլոր փափկութիւններէն և բոլոր օխալմունքներէն: Աշխարհքի փառքը դիւարացի և վաղանցուկ է, որ քիչ ժամանակի համար Հազիւ կը բողբոլի, և իսկոյն խոտի նման կը թարչամի, աւելի արագ վախճան ունենալով քան թէ ծնունդ:

Դիմեցէք աւելի մարդասէր Աստուծոյ, որ անանց հարստութիւն կու տայ անոնց, որ իրեն կը վազեն, և իրեն հաւատացեալներուն ալ յաւիտենական կեանք կը շնորհէ:

2 — Այս է յարմար ատենը անոնց որ կ'ուզեն փրկուիլ: Որովհետեւ զղլուճի առատ ժամանակ կու տայ, և առանց պատճառանքի գործարկութիւնը կեանքին մէջ, անոնց որ չեն ուզեր ապագային թողուլ: Որովհետեւ կեանքի փոփոխութիւնը յանգեցնական է: Բայց թէ որ նախատեսած ես, նայէ քու օգուտը, և ատով քու բարեպաշտութեանդ սրբութիւնը ցցուր: Որպէս զի անոր վրայ հաստատուած, անցեալ յանգեցնեալով ձեռագիրը ջնջելու՝ «Յորում գտից զքեզ, ի նմին և դատեցայց զքեզ»:

3 — Ջանացէք Քրիստոսի պատուիրաններուն մէջ զձեզ անարատ պահել, որպէս զի ազատիք այն յաւիտենական և անշէջ կրակէն: «Ժամանակս կարճեալ է այսուհետեւ»՝ վաղուց է որ կ'աղաղակէ աստուածային բառաբանք:

4 — Արդ ամենէն առաջ սէրը պատուեցէք, որովհետեւ մի միայն նա է որ եղբայր սիրութեան արդարութիւնը կը լեցնէ, հնազանդելով Աստուծոյ օրէնքներուն, վասն զի աներեւոյթ Աստուածը՝ կը պատուուի երեւելի եղբոր մէջ: Այս խօսքը ըստած է աշխարհ համար որ նոյն մօրէն ծնած են, ապա կայն հոգին կը տարածուի առ ամէն անոնք որ զՔրիստոս կը սիրեն: Մեր Աստուածը և Ս. Փրկիչը կ'ընէ թէ, եղբայր կը կոչուին ոչ միայն անոնք որ ճշմարտեմ իրարու միացած են, այլ նաև որոնք բարի գործերով հաւատքի մէջ միացած են, և մեր Հօր Աստուծոյ կամքը կը կատարեն որ երկնքին մէջ է:

1. Գործք Աւ. դ. Ժ. 28:

2. Սաղմ. Ժ. 6:

3. Հոս կը տեսնուի որ Գորդիոսի անունը ինկած է, որք հարգաւոր եղբայրներ են Մեծեփոսի հետ ինչպէս

կը հասկցուի բառերներէն:

4. Կոր. Բ. 14:

5. Ա. Կոր. Է. 29:

6. Ա. 8-րդ. Գ. 20:

Գ. 1 — Կ'ողղունենք տէր Փիլիպպոս քա-
լանան և Պրոկղիանոսը ու Դիոգենէսը սուրբ
եկեղեցւոյն հետ: Կ'ողղունենք Փիլիպպոս
(Φυδελᾱ) գաւառի տէր Պրոկղիանոսը սուրբ
եկեղեցւոյն հետ և իրեններուն: Կ'ողղունենք
Մարքսիմոսն եկեղեցւոյն հետ, Մագնոսը եւ
կեղեցւոյն հետ: Կ'ողղունենք և Դոմնոսը ի-
րեններով, մեր իւրս հայրը, Վաղէսը եկե-
ղեցւոյն հետ:

Ես Մելիտիոս կ'ողղունեմ իմ ազգական-
ներս, Լուսանիոսը, Կրիսպոսը և Գորգիոսը
իրեններով հանդերձ, Ելիպիդոսը իրեններուն
հետ և Հիպերիֆոսը իրեններով միասին:

2 — Կ'ողղունենք Սարին գաւառիները,
քալանան հանդերձ իրեններով, սարկաւազ-
ները իրենցներով միասին, Մարքսիմոսը իրեն-
ներով, Հիւսիֆոսը իրեններուն հետ, Կի-
րակոսը իրեններով միասին:

Յանուանէ կ'ողղունենք բոլոր Քաղութ-
ցիները՝ (Χαδουθῖ), յանուանէ կ'ողղունենք
և բոլոր Քարիսփոնցիները (Χαρισφῶνα):

Ես Աւետիս կ'ողղունեմ իմ բոլոր ազգա-
կաններս, Մարկոսը, Ալիւրիանն, Կըօղիոս
քահանան և իմ եղբայրներս Մարկոսը, Տրի-
փոնը, Գորգիոսը և Կրիսպոսը, իմ քոյրերս,
Դոմնա կենակիցս գաւազկիս հետ:

3 — Ես ալ Եւտիքիոս, իմ բարեւմ Չի-
մարպցիները (Σιμαρποι)՝ իմ Բուրիա մայ-
րիկս, եղբայրներս, Կիրեղը, Հռուփոսը, Հը-
րիգորոսը, Կիրեղուհին, և իմ Վասիլուհի
նշանածս, ու Կըօղիոս, Հռուփիմոս և Պրո-
կոս սարկաւազներս:

Գարնեալ կ'ողղունենք Աստուծոյ ծառա-
ները Ամմոնի Սապրիկիոս որդին, Գենեսի-
ոսը, Եուլանը իրենցներուն հետ:

4 — Արդ՝ կ'ողղունենք զձեզ զամէնեզ,
սեռաբ մեր, մենք շղթայակից ամէնքս քա-
առաւն եղբարք:

Միելիտիոս (Μελίτιος), Ալետիոս (Աւետի)
(Ἀέτιος), Եւտիքիոս (Εὐτίχιος), Կիրիոն
(Κύριων), Կանդիդոս (Κάνδιδος), Անգիւս
(Ἀγγίλας), Գայիոս (Γάιος), Քուլդիոն (Գիւլ-
Χουδίων), Հերակլիոս (Ἡράκλειος), Թով-
հանէս (Ἰωάννης), Թէոփիլոս (Θεοφίλος),

Սիսինիոս (Σισίνιος), Սիմարպոս (Σιμαρποι)
(Σιμαρποι), Փիլոկտեմոն (Φιλοκτήμων),
Գորգոնիոս (Γοργόνιος), Կիւրեղ (Κύριλλος),
Սեւերիանոս (Σευηριανός), Թէոփիլոս (Θεο-
φύλλος), Նիկիաղոս (Νικάλλος), Փղաւիոս
(Φλάσιος), Քսանթիոս (Ξάνθιος), Վաղերիոս
(Ὀυαλέριος), Հեւիքիոս (Βουήκη) (Ἡούχιος),
Դոմետիանոս (Δομετιανός), Դոմնոս (Δόμνιος),
Հեղիանոս (Ἠλιανός), Կենդիգիոս որ և Թէոկ-
տիստոս (Λεόντιος ὁ καὶ Θεόκτιστος), Եւ-
նուկիոս (Εὐνοῖχος), Վաղէս (Ὀυάλλης), Ակա-
կիոս (Ἀκάκιος), Աղեքսանդրոս (Ἀλέξαν-
δρος), Բիւրաստիոս (Βουρασταν) որ և Բիրիա-
նոս (Βιράτιος ὁ καὶ Βιβιανός), Պրիսկոս
(Πρίσκος), Սալաբրոն (Σαλαβρόν), Եկի-
կիոս (Ἐκδίκιος), Աթանասիոս (Ἀθανάσιος),
Լիւսիմաքոս (Λυσίμαχος), Կղաւդիոս (Κλαύ-
διος), Իղէս (Ἰγής) (Ἰλγης), և Միելիտոն
(Μελίτων):

Արդ մենք քառասուն կապեալք վասն
տեան մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, զրեցիք
զայս մեզմէ մէկուն Միելիտիոսի ձեռքով և
հաստատեցինք բոլոր գրուածքը որ մեզ ա-
մենուս հանդիս եղաւ:

Արդ աստուածային հոգեով ամէնքս ալ
կը խնդրենք ժառանգել Աստուծոյ յաւիտե-
անակ բոլոր բարիքները և իր արքայու-
թիւնը, այժմ և յաւիտեանս յաւիտենից
ամէնքս »:

Կարելի է ենթադրել որ Եւնուկիոս պա-
տանին հետեւեցին նահատակուած չըլլալ,
Թէպէտեւ անուանեցրու շարքին մէջ նշա-
նակուած է:

Անուններուն ակնարկ մը տալով կը
տեսնենք որ նիւթապէս 42 են, սակայն
40ի կը վերածուին, որովհետեւ վկաներէն
երկուքը կրկնապէս եղած են, ինչպէս որ
յայտնի է Աթոնոսի ծ քալ Թեալտոստի և Եւ-
քրատիոսի քալ Բիբիանոսի, մինչ վկայաբանու-
թեան մէջ 40 են առանց կրկնութեան, և
բաղդատեցիով կտակի և վկայաբանութեան

2. Φυδελᾱ — Բստ Հանաքի, Die Mission, նոյն
էջ, կտակի բոլոր անուններու մէջ Լուկ այս անուն գա-
ւառի տեղը կարելի է ըզըն. սակայն կը խոստովանիմ
որ լայնօղեպոյ՝ հակառակ երկար փնտառութի՝ փրկե-
լայի տեղը ստեմանել:

3. «Χαδουθῖ» ինչպէս նաև ցիլ մը վար «Χαρισφῶνα»
սեռ այժմ անծանօթ տեղեր են:

4. Τους ὅν Σιμαρποι — Բարբարախառաբ այս գե-
ղակիս անունը պատմութենէն զիտենք զուրք փոքրա-
գոյնք բոլոր յիշուածներէն: Կը գտնուի Ալեքսիոյ մօտերը,

(տես Չամ. Պատմ. Հայոց Գ. էջ 824): Զինուորա-
կան փոքրիկ հանգրուան (Statio) մ'էր Հովսէփեցւոյ
ընդ մէջ Միելիտիոնի և Սառազի (Կ. Պաղատիոն — Ա-
խարհագրութիւն Ե. 72), ոչ հռոմեացի բնակիչ
զիւն Զիմարոս կը կուրի: Սա կ'իշխայ Սառազի թմարն
տակ որ Միելիտիոնի Միարապոլաուութեան կը պատկա-
նէր, և որուն եպիսկոպոսը եւ յիշուի նիւկիոյ ժողո-
վին մէջ (Ա. Հանաք. Die Mission. էջ 472), (Զի-
մարայի մօտին տես և Anal. Boll. հա. Ի. Գ. էջ 449):

զոյգ անուանացանկերը կը տեսնենք որ կտակի յիշեալ կրկին անուններէն Αεόν-
τιος և Βικράτιος են որ գոյութիւն չունին վկայարանութեան ոչ բնագրին և ոչ հայ
թարգմանութեան մէջ:

Ուրիշ դիտելի կէտ մ'ալ, կտակին Ղադս
անունն է որ վկայարանութեան մէջ Ἡλίαςի
կը փոխուի վկայարանութեան հայ թարգ-
մանութեան մէջ երկու ձեւն ալ ունինք,
ընդհանուրը Եղիոս, իսկ երկու օրինակ
Եղիաս ձեւն ունին: Ինչպէս կտակին և վր-
կայարանութեան անուանացանկերը իրա-
րու չեն համապատասխաներ նկատմամբ
կարգին, նոյնպէս թէ՛ հայ և թէ՛ լատին
թարգմանութեանց անուններու կարգը ոչ
վկայարանութեան բնագրին և ոչ ալ կը-
տակին հետ, իսկ ձեւերը շատ աղաւաղ
դիրքի մէջ են ընդհանրապէս. հետաքը-
րութեան համար քանի մը հատ կը նշա-
նակենք. այսպէս հայ թարգմանութեան
մէջ Σιμάραγδος = Սմարագոս (Ջմրուխ)ը՝
դարձած է Մարագոս, Φλάσιοςը՝ Փղաւի-
ոս (թէպէտ երկու օր. ունին փղաւիոս
ուղիղ ձեւը), Βιβαν'οςը՝ Լիբիանոս, (թէ-
պէտ երկու օր. ունին Բիբրիանոս ուղիղ
ձեւը). Ηιρίσχοςը՝ Արիսկոս, (ուրիշ երկու
օր. ունին Պիսկոս ձեւը դարձեալ սխալ).
Άγγίαςը՝ Անգէոս (կամ Ազգէոս, Անգէոս),
Γοργονιοςը՝ Գորգիանոս և Գորտիանոս Հայ
թարգմանութիւնը անուններու 40 թիւն
ամբողջ ունի, սակայն կան որ ոչ թէ ա-
ղաւաղ այլ և ոչ յոյն անուան նշմարն ու-
նին իրենց վրան, օր. Անտիոս, Սուզոս,
Գաղիտոս (կամ Գաղաղիտոս), որոնք զո-
յութիւն չունին յոյն անուններու կարգին
մէջ. Ինչպէս հակադարձաբար՝ յոյն բնա-
գրի Νικαλλος, Ἡσύχιος, Γάιος են. հայ
թարգմանութեան մէջ չեն երեւիր:

Լատին թարգմանութեան աղաւաղում-
ներէն, օր. Cadonius իբրև Χουδων, Theo-
dorus իբրև Θεόδουλος. հոս ալ անուններ
կան որ գոյութիւն չունին յոյն բնագրին

մէջ, Ինչպէս Ulluctemonius, Dianius,
Sanctinianus են. անշուշտ դրուած փո-
խանակ Ἀγγίας, Κύριλλος, Θεόκτιστος-ի
որոնք չեն երևիր լատին թարգմանութեան
մէջ:

Դարձեալ նշանակելի կէտ մը, կտակին
ստաշին անուան՝ Μελέτιοςի համապա-
տասխանը՝ կը պակսի վկայարանութեան
յոյն բնագրին մէջ, բայց կայ Εὐτύχιος մը
(զատ Εὐτόχιοςէն որ երկուքին մէջ ալ կայ)
որ 40 թիւը կը լրացնէ. հաւանօրէն ան-
ուշադրութեամբ կրկնուած է այդ անունը՝
փոխանակ Մելիտիոսի. Gebhardt իր հը-
րատարակութեան մէջ կ'անդրադառնայ
սոյն կէտը և տարակուսանքով մը կ'ընէ
թէ. «Փոքէ Մելիտիոս ըլլայ Եւտիքոս».
ուրախ ենք որ այդ վկայարանութեան հայ
թարգմանութիւնը՝ հանդերձ անուններու
սխալագրութեամբ՝ կատարելապէս կը հաս-
տատէ կտակի Մելիտիոս անունը. վասն
զի ունի կրկին անգամ Մելիտոս, որ այլ
օրինակներու մէջ է Մելիտոն, Ինչպէս և
Մելիեմտիոս. որով յայտնի է որ մին Մե-
լիտիոն = Μελέτιος, միւսն ալ Մելիտոն =
Μελίτων պիտի ըլլայ: Լատին թարգմա-
նութիւնն ալ մերինին նման կրկին Մելի-
տոսներ ունի, Melittius և Militon. այս
ալ կրկին ապացոյց կտակի ուղիղ ձեւին
և վկայարանութեան յոյն բնագրի սխա-
լին՝: Յայտնի է որ այլեւս վկայարանու-
թեանց մէջ երեւցած անուններու տար-
բերութիւնները կը վերնան կտակի վա-
ւերական և որոշ ձեւերով:

Բնագրի յունարէնը գեղջուկ բարբառ
մ'է, տեղական յատուկ բացատրութիւն-
ներով և իմաստներով, կոտորած ուղղա-
գրութիւն մ'ունի, երբեմն փոխանակ τον
κύριον սովորական ձեւին, կը գրէ τον κύριον
Լեզուական այս խեղճութիւնը և տեղական
բարբառի կերպարանքը, կտակի անսեմե-
ւեթ հարազատութիւնը կը ցուցնէ:

Կտակի հրատարակութենէն վերջ, որ

1. Եւտիան վկայարանութեան լատին թարգմանու-
թեան մէջ ալ կրկին են Եւտիքիոս Eutychius և
Euticio, և կայ միակ Melittius մը:

Ազգերեան ալ գրած է Մելիտոս (կամ Մելիտոն) մը
և կրկին՝ Եւտիքիոս, Եւտիքոս:

պատմական կոռւան մ'է, այլեւս կ'արժէ լրջօրէն զբաղիլ փոքր Հայքի քանի մը խումբ նահատակներու վարքերով ալ որոնք անհրաժեշտ են ըստ իս մեր եկեղեցական պատմութեան համար և զանոնք անտեսելու չգործածել իբր մասնակի լուսարանողներ՝ շատ կարեւոր պակաս մը պիտի գործուի: Այս վարքերէն առաջին տեղը կը բռնեն, Ս. Պողոսկոստիւնը, Մելիտիոնէի 45 վկայիցը, Ս. Եւստոստիոսեանց և Ս. Փառասուն Մանկանցը, որոնք հայախօս սուրբերէն էին և սերտ յարաբերութիւն ունէին մայր Հայրենիքի հետ և իրենց վկայաբանութիւններն ալ հարազատ՝:

Հ. Վ. ՅՈՎԱՆՆԵՍԻԱՆ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ

ԿԱՐՄԻՐ ՀՐԱՌՈՒԽՆ

ԿԱՆԱՋ ԴԱՇՏՆ ՇԻՐԱԿԻ

ԿԱՊՈՅՏՆ ԱՐԱԳԱՅ

Հայաստանի սիրելի ամիսն եղած է միշտ Նաւասարդն, վասն զի ժողովելու, հանգստի և վայելելու եղանակն է: Մարտի դիշերաւ հաւասարին Ուրանիա բանալով գարնան դռներն, ջերմաշունչ հարաւային հողմն ձըմբան սփռած սպիտակ ծածկոցը վերցնելով, շունչ և կենդանութիւն կու տայ քնած երկրին: Արեւի ջերմութեամբ գետնի վերծխող գոլորշեաց մէջէն ձնծաղիկը կը բանայ ծառի աշուկները հողի պատուածքներէն և կը դիտէ կապոյտ երկնքին մեղոյշ ժպիտը: Իսկ մայր երկիրը փայլուն խոփէն պատառուած կ'ընդունի իր արգասանք ծալքերի մէջ սերմացանի լիարուն սփռած սերմանիքը: Բարբար երկինք վերէն արեւ կը ճաճանչէ,

ստորեւ Թաթաւուչ ամպերէն կը ցօղէ լուսափայլ ցօղն առաւօտին, և կամաց անձրեւ շառագունած երեկոյին. հողը կը քօշուի, կը խորխուի, դեղին ծիլ կ'արձակէ, կը հազնի կանաչ և կապէ գլուխ հասկաթուռ: Նաւասարդի արշալոյսին Հարսնաքարէն եկած հողմով՝ ալէնման կը ծածանի ոճին կանգնած վարսաւոր ցորենն Շիրակի դաշտերու, արտերու երեսին: Քաղի հունձի ժամանակ է, խնկագուններ է ցորենն. այժմ քրտնաթոր, աշխատութեան հատուցումը կը ժողվէ հողագործ մշակը: Հայկ համաստեղութիւնը կ'երեւի Հայաստանի հորիզոնին վրայ. աւանորաբեր ամսոյն սկիզբն՝ Հայոց Նաւասարդն է, ոչ միայն քաղաքական այլ և կրօնական Անահիտի՝ պաշտպանին Հայաստան երկրին: Շիրակայ դաշտի արտերու մէջ բարդեր և եղններն Թափեր են խիտ առ խիտ, իբրեւ համատարած բանակի անթիւ, անհամար գունդեր, նոքա են զօրութիւն, ուրախութիւն և անվկանդ յոյս գիւղացւոյն: Կալերն լեցուած են որայով, կամբը կը դառնան երեխաներու ճուլըցով, իսկ տաւնուտէրը նստած դիզի քով, իր կենանքի շրջալի օղակներն իրարու ետեւ մտքէն կը սահեցնէ, է որ յայտը, է որ ձախորդ օրեր եկեր և անցեր են և դեռ լաւագունին յոյսն և որդիներու կանաչահասակ պարը կը սփռուի սիրտն և կը թեթեւցնէ կրած աշխատանքը: Դէ՛հ, տղէք ջան, քէ՛ք կամբը, որպէս զի այսօր թեղենք կալը, երկու օրուան ալիւր մնացեր է տունը:

Նաւասարդի ամսուն Շիրակի ո՞ր մէկ գիւղէն անցնիս՝ կը տեսնես սալլեր բարձած որայով կալը կը մտնեն ճանչելով ոչ միաւար, այլ փոփոխակի ելեւէջներով, կ'երթայ դիզի ոտքը կը կանգնի, հոն մէկը եղանակ կու տայ խորձեր, միւսը բանեցիկով կ'առնէ և արուեստով կը շարէ, դէքը երթալով կը

1. Քննական քովն անցած հարազատ վարքեր հրատարակած են արդի բազմաթիւ քննադատներ: Տես Achaelis. Die Martyrologien, ihre Geschichte und ihr Werth - Berlin 1900. - Quentin H. Les Martyrologes historiques du moyen âge. Paris 1908. - Rodolf Knopf. Ausgewählte Martyre-acten. Tübingen u. Leipzig, 1901. - O. Von

Gebhardt. Acta martyrum selecta, ուր՝ Քառասնից կտակէն զատ կայ նաև անոնց հարազատ վկայաբանութիւնը որուն հայ Թարգմանութիւնն ալ ունիւնք, ինչպէս վերն յիշեցինք: Ուրիշներ չենք են հարազատ վկայաբանական ցուցակներ. ինչպէս՝ G. Krager, A. Harnack, ևայլն: